

MÁRAI-KÉPESKÖNYV NÉMETEKNEK, NÉMETÜL

Az igen örvendetesen szaporodó hazai és külföldi Márai-kiadások és a nem kevésbé örvendetesen élénk Márai-kutatás sem feledtethetik el, mennyi még a tennivaló Márai hazai és külföldi befogadásának, befogadtatásának föl-tárásában. Azt ugyan doktori értekezések jó-részt tisztázták, mit és mikor írt Márai németor-szági és csehországi német nyelvű lapokba, életrajzának homályos pontjait is tisztázta a ku-tatás (nagy részben), de például szinte semmit nem tudunk arról, hogy a jelenlegi fordításhul-lámot megelőzőleg kik és mit írtak Márairól külföldön, még André Gide egy Márairól szóló levelét sem hasznosította például a kutatás. A mai napig is ott bújik meg Megyery Sári önélet-rajzi munkájában, és Márai külföldi kapcsolatait illetőleg még nagyjában-egészében Márai írásai-ra, főleg az *Egy polgár vallomásai* második köte-tére vagyunk utalva. Az utóbbi négy-öt esztén-dő német- és olaszországi sajtóvisszhangjáról van (persze, nem egészen teljes) képünk. S eb-ből kitetszik, hogy németek és olaszok egyes re-gényeket kézbe kapva mondanak véleményt, a naplótak forgatva alkotnak képet maguknak német kritikuskok. De természetesen a több-ségnek hiányzik a Márai- és a magyariroda-lom-ismerete: arra a szükséges háttérismeretre gondolok, amely nélkülözhetetlen egy regény-nek a jelenkorban és a saját korában való elhe-lyezéséhez. Az előismeretek és az előkészítés teljes hiánya okozta például, hogy a *Szindbád hazamegy* vaduzi kiadása visszhangtalan ma-radt. A magyarsággal rokonszenvező egyik né-met barátom a mű elolvasása után tapintato-san Romain Rolland *Colas Breugnon*jához ha-sonlította a regényt (erről egyébként a gyarló fordítás is tehet). A magyar tájékozódást erőtel-jesen segítette az *Éltem egyszer én, Márai Sándor* című „képeskönyv” kiadása, a kötetben Mészá-ro-s Tibornak a Márai-életrajz legendáit foszla-tó-tisztázó előszava. Nem is szólva arról, hogy a képekben megjelenített Márai-életrajzból Má-rai-figurák léptek ki, Márai-tájak/városképek elevenedtek meg. A korszerű és a kor-szerű Márai-életrajz ismeretlen Márai-regényként funkcionált. Lehetőséget teremtett arra, hogy ráolvashassuk, összeolvashassuk a Márai-élet-mű ismert darabjaival. S ha a magyar olvasó (az úgynevezett „profí” olvasó is) rászorult efféle segédanyagra, amely az említett könyvben

messze túlnőtt a segédanyag vállaláson, aligha túlzás azt állítani, hogy a német anyanyelvű ol-vasó, akinek alig mond valamit (sajnos) például Kosztolányi Dezső neve és írásművészete (pe-dig a Nero-regény német változatához Thomas Mann írt igen udvarias előszót), sokszorosan igényli, hogy bemutassák neki, honnan jött, hová érkezett, miféle 20. századi kanyargókkal teli annak a szerzőnek életútja, akit szívesen ol-vas, de akiről alig-alig tud valamit. Egy német nyelvű Márai-életrajz táji/városképi magyará-zataival, irodalmi utalásrendszerével, a német olvasóhoz szabott előadásmódjával elsősorban megadja a szükséges háttérismeretet, de ezenfel-ül az olvasmány mögé odarajzolja az író-t, az *egy polgárt* nem vallomásaival teszi ismerőssé, hanem jellegzetes közép-európai művészsorsot vázol föl életrajzi adatai segítségével. Továbbá: az európai műveltség tragikus sors történetéhez egy beszédes esettanulmányt mellékel. S mind-ezt olyaténképpen, hogy a részlegesen ismert, ám egyelőre tartósan sikeres életmű néhány — fontos — darabjára hivatkozhat az efféle élet-rajz összeállítója, mint ismert, elfogadott, re-cepciált anyagra.

Ezt tekintetbe véve állíthatom, hogy a Márai-életrajz német változatának megírását, közzétételét vállaló Zeltner Ernő nehéz, ám ér-deemes feladatot végzett el, mikor *Sándor Márai. Ein Leben in Bildern* (S. M. Egy élet képekben) címmel közreadta biografikus vállalkozását. Zeltner Ernőről annyit, hogy 1935-ben született Budapesten, tanulmányait még Magyarorszá-gon kezdte el, hogy 1956-ban Ausztriában foly-tassa. A történelmi változások következtében lett a magyar irodalom osztrák fordítója, Márai német kiadójánál, a Piper Verlagnál jelentette meg az *Ég és föld*, a *Zendülők* és a *Csutora* német változatát, amely *A gyertyák csonkig égnek*, az *Egy polgár vallomásai*, a *Föld, Föld!...* és az *Eszter hagyatéka* mellett a német olvasó rendelkezésére áll (ideszámíthatjuk a két háború között és a második világháború után készült, messze nem csekély számú és nem is teljesen sikerületlen, de nem is sikeres tolmácsolásokat).

Zeltner Ernő pályaképet vázol föl, határozot-tan jelenti ki, hogy nem kíván műelemzések-et adni. Régi dilemmája ez az irodalomtörténe-tnek: összeegyeztethető-e a biográfia a szövegér-telmezéssel, másképpen fogalmazva: hasznot hajt-e az életrajzi, a korrajzi kutatás, mikor az írói alkotásoknak nem genezisére, hanem hatás-történeti vonatkozásaira vagyunk kíváncsiak?

Illetőleg: mű és személyiség miképpen függnek össze, regényalak és „életbeli” modell miképpen látható össze, és összelátható-e egyáltalában? A kérdések szaporíthatók, különféle irodalmi/irodalomelméleti iskolák eltérő válaszokat kínálnak. Elégé szélsőséges és kevésbé meggyőző álláspont, miszerint a műveket önmagukban, az úgynevezett irodalmon kívüli tényezőktől (melyek azok?) függetlenül kell vizsgálni, hiszen a nyelvi műalkotás nem valamely életrajzi vagy korrajzi tényezőtől származtatható, hanem előszövegek, kulturális előzmények és kortársi nyelv összefüggéseiből. A másik végtel művek alakulástörténetére és megkülönböztető vonásaira az életrajzból merít érveket, adatokat, közvetlen összefüggést tételez megvalósult mű és életpálya között. Ma már tudjuk, hogy az írói önéletrajz is megkonstruált műalkotás, amelyetől nem az aligha pontosan körvonalazható történeti hűséget kérjük számon, hanem azt, hogy milyen módon alkotja meg a(z író) szubjektumot, illetőleg miként tanúskodik ez írószubjektum megalkotása vagy megalkothatatlansága, rögzíthetősége vagy rögzíthetlensége mellett/ellen. Az *Egy polgár vallomásai* például létrehoz egy Márai Sándor nevű szerzőt, akinek életrajza „háborzongatóan” hasonlít, az életrajz hiányaival, elírásaival, szándékos tévesztéseivel és elhallgatásaival együtt (vagy azok ellenére), egy Márai (még inkább Grosschmid) Sándor nevű magánember életrajzához. Vagy még pontosabban: feltételezzük ezt a hasonlóságot (nem azonosságot!), elfogadjuk ezt a hasonlóságot, ezért a cím figyelmeztette ellenére (*Egy polgár...*) úgy véljük: a mű Márai Sándor (ön)életrajza. Az életrajzi kutatás aztán meglepődik, ha tapasztalja, a felbukkanó adatok nagyon sokszor nem egyeznek azokkal a megállapításokkal, sugalmazásokkal, amelyeket az *Egy polgár vallomásaiban* olvashatunk. Talán meggyőzőbb, ha a *Béke Ithakában* három elbeszélője kudarcos életrajzi elbeszélésének önkorlátozó zárlatára hivatkozunk. Ulysses felesége, fia és gyilkos fia elmondja, mit tud az egyik világháborúszakból a másik világháborúszakba forduló periódus hőseről, hiszen információit maga szerezte be, maga tapasztalta, ez információkat egymással szembesíthette. De hogy valójában milyen volt Ulysses, azt egyik elbeszélő sem tudhatja, hiszen csak a felesége, a fia, illetőleg a gyilkosa volt.

Zeltner Ernő vállalkozása — nem paradox, nem furcsa módon, hanem a vállalt forma által — sikeresnek minősíthető. Hiszen a Márai-élet elbeszélőjeként egyfelől a legfrissebb kutatásokra támaszkodott, másfelől segítségül hívta azt a képanyagot, amely megrögzítette Márai korá-

nak világát, a Márai-világot. S így a kitűnően válogatott képanyag meg az ezt a képanyagot (is) értelmező, de a krónikási feladaton túl nem lépő narráció együttesen tájékoztatja az érdeklődőt: miként élt Márai Sándor 1900 és 1989, Kassa és San Diego között, miközben kivette részét a félreértés-számba menő siker, a méltatlan támadások, a bátor megszólalás és a még bátrabb (el)hallgatás, a zendülő ifjúság, a révbe érő háztulajdonos-polgár, a kíváncsi utazó, a száműzetés félelmetes szabadságába menekülő értelmiségi és nem utolsósorban, bár az utolsó években az öregség, az előregesedés, az elmagánosodás kalandjából. A Márai-portrék sorozata önmagában életrajst jelenít meg, a fiatalkori sértettség-sértődöttség helyébe nem a gőg kerül, hanem annak tudata, hogy nem szabad megsértődni. A kamaszkori forradalmárkodás hamar felejtődik, mint ahogy az avantgárd termékeny, de múltó epizódja az életműnek. Még lázongó-avantgárd gyermekifjúként látjuk az egyik ködlovag, Török Gyula, majd Krúdy Gyula társaságában, és lesz őrzője, bírálója, megőrkítője a dómépítő polgár-mesterembereknek, akik mindig Nyugatra mentek, de sosem múlt el emlékezetükből, hogy Keletről érkeztek. A Márai-arc változásai a világra tekintés eltéréseit érzékeltetik, a német és a francia életmód, irodalom, nyelv vonzáskörébe kerülve is magyar íróként gondolja el az élhető világot, amelynek allegorikus apafigurája a szülőváros történetére, tragikus sorsfordulatára, kulturális emlékezetére figyelmezteti. Ez az allegorikus apafigura nem a hatalom képviselője, hanem magatartásában az utol nem érhető példakép, az a legfontosabb tényező, amit Európa az emberiségnek adott: a megértés bölcsessége, a másságnak másságként való elfogadása, a formák udvarias tisztelete.

A Márai-képeskönyv borítóján kicsinyítve és nem a kronológia szerint láthatjuk a Márai-portrékat, és ez a felbontott időrend egyben egy Márai-olvasás új feltételeit kínálja föl. Ennek a portrésorozatnak hőse dacol az idővel, nincs alávetve az időnek, játszik az idővel, mint oly sok 20. századi szerző. S bár a sorozat első darabján a kiskamasz látható, az utolsón az aggastyán, mégis: mintha a kiskamasz álmodna egy életet magának, illetőleg az aggastyán emlékezetében rendszerentelenül bukkanna föl e szörnyűségesen szép élet megannyi állomása. A képeskönyv szövege aztán tekintettel van a feltehetőleg kíváncsi német olvasóra, aki mélyebben pillanthat be egy számára talán kissé egzotikus világba, amelynek kezdetei és kifejlése csak távolról rokoníthatók Thomas Mann lübecki családregényének történéseivel, de amely világ

számos ponton és folyamatosan, olykor testközelben, német gondolatban-napló által érintkezett a mások és osztrák kultúrával, irodalommal. Beszédes kép lelhető a könyv 135. lapján: Márai széles mosollyal, Thomas Mann kissé tartózkodva, kalapját emelve, de a látható öröm csöndes jelével fog egymással kezét (1935-ben, Budapesten; az ismeretség korábbi keletű). Két szerző, aki szívesen kísérletezett a regényformával, két író, aki viszonylag hamar kialakította a maga téveszthetetlen hanghordozását, két író, akiket kritikusan olykor (és nem mindig jogtalanul) modorossággal vádoltak. Két író, akiket, mikor nem hagytak szabadon írni és szabadon hallgatni, önkéntes száműzetésbe távoztak, hogy az emigráció iszonyatos és magányos szabadságában rejtjeles üzenetekkel tegyenek hitet a kísérletezés, az újfajta regényalakzat, a minőség európaisága mellett. Két író, az egyik Lübeck, a másik Kassa polgára, szellemi életformának vélték és hirdették család- és nevelődési regénybe fogalmazott emlékezésüket egy hajdan volt világ nyelv- és személyiségteremtődéséről. Miközben ennek a teremtődésnek fenyegettségét, a „valami nincs rendben” egyre áthatóbbá váló érzékelését a nyelv- és személyiségválságot tudatosító elgondolásokkal szembeállították.

Zeltner Ernő jól válogatott képei és az ezeket a képeket is értelmező mondatjai széles korrajzba ágyazódnak bele. Igen sikerült megoldásnak lehet nevezni, hogy a lapszálon, színesen évszámok, a periódus történeti eseményeit megidézítő adatok, más helyeken egy-egy írói közlés világítják meg Márai élete fordulóinak hátterét, mint ahogy a naplójegyzetektől vett szemelgetés a másik lapon közölt fényképpel együtt hozza ember- és olvasóközelségbe Márainak távoliként derengő életvilágát. S amire feltehetőleg a német ajkú olvasó is rádöbben (vagy amire rá kellene döbbsen): Márai története természetesen szűre magyar történet, de nemcsak az. Közép-Európa történetje, Európáé és egyre inkább az egész világé, a nyugati civilizációé, amelynek kérdésvetéseire a Márai és kortársai által sűrűn lapozgatott Oswald Spengler (*A Nyugat alkonya és Ortega y Gasset (A tömegek lázadása)*) csak részleges választ adott. Márcsak azért is részleges ez a felelet, mivel a második világháború utáni és az *Európa elrablásában* megjelenített Nyugat ugyan visszaigazolja a megnevezett bölcselők előfeltevéseit és jórészt diagnózisát is, az 1940-es esztendőket második felében azonban az egymással szembenálló táborokra oszló világ fokozatosan átrendeződik, az ellentétek többrétűvé és többfokozatúvá válnak. Aligha vitatható a (leegyszerűsítve szólva) keleti és nyugati

világ ideológiai, katonai, gazdasági és gazdaságelméleti szembenállása. Ez a konfrontálódás azonban lassan-lassan átadja a helyét másféle, nem egyszerűen politikaelméleti és gyakorlati forrásból eredeztethető, nem kevésbé megosztó elgondolásoknak, amelyek az egyetemes globalizálódás „elrendetlenedő” rendszerét építik meg. A 20. század megítélése Márai Sándornál (de másnál sem, így például Hamvas Bélánál sem) szorítkozik a válságtermékek felsorolására, fények és árnyak részint váltják egymást, részint fényárny-játékban tömörülnek össze, a hagyományértelmezésnek újabb meg újabb alakzatai formálódnak jelentéssé. Thomas Mann nyelvi remeklése, *A kiválasztott* című regénye az elbeszélés szellemének áldoz, hogy újragondolja és újragondoltassa az európaiak és humánusnak vélt értékek sorsát és alakulástörténetének esélyét. Márai Sándor az *Ítélet Canudosban* című regénye szereplőivel játszatja el a jóléti társadalmakból kivonulók lehetőségeiről a tragikomédiát, az egy igazság és egy konvencionális Rendszer kétségbe vonásával, a szabadság, szabadosság alsó rendjének, társadalmasulásának problémaként való tételezésével. Nem kevésbé idecéloz a *Rómában történt valami* című regény, amely mindenféle rendszer-vált(oz)ások nyereszkesedőit és kárvallottjait jeleníti meg, különbséget téve azok között, akik szabadok és/vagy felszabadítottak, hiszen ez utóbbiak talán sosem lesznek szabadok, csupán felszabadítottak maradnak. Még inkább elmozdul a spengleri és az ortegai tézisektől a szinte élete végéig vezetett naplósorozat, amelyből a nyilvánosság elé mindenekelőtt az kerülhetett (az tartozhatott a nyilvánosságra), ami nem csupán személyes érdekeltsgű, hanem a személyes világtörténelemhez tartozik; azaz ami nem panaszos hétköznapjaira vonatkozik, hanem az európai polgár léttörténetére. Nemcsak 1933-tól tértek el a német és a magyar városok szülőtteinek útjai, hanem jóval korábban. Ennek a különútnak krónikája Márai Sándor életének történetje, az is, amiről úgy véli, hogy műveibe, naplóiba sűrítve a nyilvánosságot érdekelheti, s az is, amit önmagának ír, vagy amit naplóiban-műveiben elrejt, amit nem kevésbé személyes levelezésére látszik rábízni. A jól válogatott idézetanyag az érvelés és a bemutatás együttes funkciójában kaphat jelentőséget. Márpedig az efféle életrajzban igen fontos az önrítelmezések szerepe, hiszen a Márai-művekben az önreflexív mozzanatokból kiolvasható, miként igyekszik Márai önmagát és műveit elhelyezni a magyar és világirodalomban. Ez a német olvasó előtt azért lehet fontos, mivel az expresszionizmussal érintkező, korai Márai-versek és a

Menschheitsdämmerung című antológia egymásra olvasható, különös tekintettel arra, hogy szerzőnk részint megismerkedett a német expresszionizmus kiemelkedő képviselőivel (például Georg Kaiserral és Else Lasker-Schülével), részben fordított tőlük. S bár Bécs-élményéről sokat tudunk, Berlin-élményéről ennél kevesebbet, a német kultúra ismerete, tanulmányozása része a Márai-életpályának, amelynek során fölmerült annak lehetősége, hogy német-magyar íróvá lesz. Nemcsak újságcikkeket, elbeszéléseket, útirajzot írt a *Frankfurter Zeitung*-nak és más lapoknak, hanem *Männer* címen kísérleti színművet is, amely jelenlegi tudásunk szerint elveszettnek minősíthető. Magam egy jelenetét találtam meg egy kassai sajtóorgánumban magyarul. Később magyar színművét, a *Kalandot* több német színház játszotta sikerrel, *A kassai polgárok* német előadásról is volt szó, majd Márai hang- és televíziós játékaik körbejárták az európai rádióadókat és televíziókat (igaz, ez már az emigráció történetéhez tartozik). Annyi bizonyos, hogy az 1920-as évek berlini kulturális életének pezsgése jótékony hatással volt az ifjú íróra, a kötetben közölt kép a *Romanisches Caféról* jelzi, hol és kivel érintkezhetett az írósa megszerkesztésén dolgozó, a húszas éveinek elején járó ifjú. Nem kevésbé beszédes Lipcse és a Majna menti Frankfurt egy (város)képe, a *Frankfurter Zeitung* címszalagja, hogy aztán már a könyv 91. lapjáról egy párizsi életkép köszönjön ránk, a *Café du Dôme* teraszán találkozó, nemzetközi művészársadalomról megemlékezve. Még ennél is fontosabb azonban, hogy Kassa képekben és szövegben méltóképpen van képviselve. A kassai Fő tér a színházzal a *Zendülők* egyik — lényeges — színhelye, a Márai-ház kívülről és belülről kiválóan szemlélteti, honnan indult, hová gondolt vissza az *Egy polgár vallomásai* szerzője, és nem utolsósorban a kassai székesegyházról publikált több kép adja meg a Márai-életmű egyik, perdöntően fontos eligazodási és eligazító pontját. Mindezt kiegészíti az apa fényképe, az apa dolgozószobájáról készült fotó; azt hiszem, Kassa szabad királyi város címere, valamint Georg Hoefnagel metszete a 17. századi Kassaról (ismeretes, mennyire ragaszkodott szerzőnk ehhez a metszethez), jól illusztrálja a történelmi város hagyományát. *A kassai polgárok* színházi plakátja ugyan magyarnyelvűségével kevésbé sokat mondó, de a német nyelvű aláírás és annak beiktatódása a szövegbe író és műve viszonyát jól érzékelteti. Feltehetőleg sokkal nagyobb hatású a kötet 136. lapjának fényképe: „Ilyennek találta Márai az

1945-ben teljesen lerombolódott otthonát, a Mikó és a Tabor utca sarkán, Budán.” A ház, amelyet a napló tanúsága szerint három gyújtóbomba és harmincnál több gránát talált el, romos-kiégett állapotában egy egzisztencia végét jelképezte, az összeszedett néhány használati tárgy és könyv ugyan a múltra emlékeztetett, de mementóként a háborúra is, amely egy életformát, világnézetet, kultúrát semmisített meg. A három évnyi várankozást az emigráció követte, ekkor válik Zeltner Ernő műve valóban képekönnyvé, itáliai és amerikai látképekkel, az odüsszeuszi vándorlás dokumentumaival, hiszen nemcsak az európai ember örökös nyugtalansága úzi újabb kalandokba a vándort, hanem az az egyszerűen megfogalmazható tény: azért nem lelhet a maga Ithacájára, mert Ithaca elsüllyedt a történelem viharáiban. Így Márai Sándor sem találhatta meg nyugalmát, választott hazája, a magyar nyelv folytonos önvizsgálatra készítette: nem felejtett-e el egy fontos szót, őriz-e még kedves költői emlékezetét, miközben nem mulasztja el, hogy szemét a világeseményeken rajta tartsa. Ez a kíváncsiság, a „fausti ember” tudni vágyása talán csak élete végső esztendejében hagyja el, de tartása (az a bizonyos Haltung) még akkor is a kassai polgárokra emlékeztet, nem alkuszik meg sem a világgal, sem önsorsával. Talán ebből a nézőpontból értelmezhető a másutt már idézett (és a könyvben hasonlóan közölt) baráti levél: „röstellem, de nem megy tovább. Az erőtlenség nem szűnik, ha így megy, rövidesen kórházi ápolásra szorulok. Ezt igyekszem elkerülni”.

Ami a kötetből még hátravan, az az utolsó naplóbejegyzés, a tömörségében sorstragédiát sugalló kurta mondatok, majd a tényrögzítés: 1989. február 22-én Márai Sándor agyonlőtte magát. Az ő hamvait is a tengerbe szórták. Emlékeztünk arra a naplórészletre, amelyben Márai bejegyzi egy repülőgép balesetét rögzítő fekete dobozbeli párbeszédet. Az első pilóta társa megjegyzésére, miszerint a gép zuhan lefelé, ennyit mond: „I know. Tudom.” Az igazi tragédia szófukarságát igazolja ez az epizód, miként a Márai haláláról tudósító beszámoló is.

S hogy a befejezés mégsem komor színekkel fest, Zeltner Ernőnek a Piper Verlagnál megjelent könyve igazolja. Márai műveivel, művei és élete tanulságaival helyet kér és remélhetőleg tartósan kap a német nyelvű világirodalomban (is). (Sándor Márai. *Ein Leben in Bildern*. Piper Verlag, München-Zürich, 2002)

FRIED ISTVÁN